

О. О. ДОВЖЕНКО, канд. екон. наук, доц.
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС: СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ РЕГУЛЯТОРІВ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 8, с. 20–22

Рівень економічної ефективності підприємств і темпи зростання виробництва визначаються характером управління й наявністю конкурентного середовища. Різновиди фіаско ринку, що зумовлюють необхідність виконання державою економічних функцій, не можуть бути підставою для висновку, що ставить під сумнів теорію “невидимої руки” А. Сміта. Такий підхід відводить спонтанному механізму саморегулювання роль гіпотези, не підтвердженої дійсністю. При існуванні ринкової влади, екстерналій, розв’язанні проблем виробництва і постачання суспільних благ тощо державне втручання долає неспроможність ринку, яка, однак, є відносною. При цьому не слід забувати про існування різних форм і проявів неспроможності державного сектора економіки. “Справді, лише на тій підставі, що ринкова економіка не завжди дає задовільний ефект, не можна робити висновок, що політичний процес призведе до вищих результатів” [4, 213].

Проблеми вітчизняної економіки зумовлені не так надмірним, як недостатнім розвитком ринкових відносин. Створення інституціональних умов підприємництва є запорукою реального просування економіки до стійкого саморозвитку на власній основі. Нагальною проблемою є зменшення адміністративних обмежень підприємницької діяльності, оскільки підприємець є центральною фігурою ринкового процесу. Для того щоб зусилля підприємця були ефективними, він повинен мати бажання йти на ризик, бути готовим до будь-яких можливостей, що надаються ринком, створювати нові можливості шляхом введення новацій у технологію й організацію виробництва.

Джерелом економічного прогресу є конкуренція між підприємцями. “Конкуренція, яку слід

брати до уваги, — це конкуренція, породжена новим товаром, новою технологією, новим джерелом постачання, новим типом організації (наприклад, одиницею управління найбільшого масштабу); конкуренція, що визначає остаточну вартість товару або перевагу в його кількості; конкуренція, що зачіпає не верхні межі прибутків або обсяги виробництва, а б’є під підвалини існування фірм. Цей вид конкуренції такою мірою ефективніший від інших, як бомбардування ефективніше від зусиль, що витрачаються на відчинення дверей” [8, 108].

Міжнародною організацією “Європейський форум з проблем управління” поняття “конкурентоспроможність” визначається як реальна і потенціальна можливість фірм в існуючих умовах проектувати, виготовляти і збувати товари, які за ціновими і неціновими характеристиками привабливіші для споживачів, ніж товари їх конкурентів. Конкурентоспроможність визначається системною сукупністю факторів, серед яких найважливішими є економічний потенціал і темпи зростання економіки, ефективність промислового підприємства, рівень розвитку науки і техніки, темпи освоєння науково-технічних досягнень, динамічність і ємкість внутрішнього ринку, забезпеченість внутрішнього ринку, гнучкість фінансової системи, забезпеченість та рівень кваліфікації трудових ресурсів, соціально-економічна і внутрішньополітична ситуація, участь у міжнародному поділі праці, вплив державного регулювання економіки.

Фактором підвищення конкурентоспроможності є дерегулювання підприємницької діяльності як один з пріоритетних напрямів реформування державного управління економікою. Деретулювання означає сукупність заходів, спрямованих на

обмеження втручання державних органів у підприємницьку діяльність, усунення правових, адміністративних, економічних та організаційних перешкод у розвитку підприємництва, розширення відповідальності й можливостей підприємств і звуження відповідальності держави. Разом з тим визначальним елементом регуляторної політики (дерегулювання є її невіддільною складовою) є формування умов конкурентної боротьби і засобів її ведення на всіх рівнях економічних відносин.

Складність управління в економічних системах деякими економістами розглядається під кутом зору взаємодії свобод і обмежень, а ефективність економіки визначається таким оптимальним співвідношенням, при якому різноманітність становить близько третини можливих станів системи. Крайніми випадками останніх, з одного боку, є ринок А. Сміта з відсутністю практично всіх обмежень, а з іншого — адміністративно-командна система. При цьому необхідність задається економічними законами. Економічні закони в цьому контексті — це законодавчі норми і відповідні структури: комерційні банки, інвестиційні посередники, біржі, номінальний ринок цінних паперів тощо. Стосовно аналізу ринкових відносин такий підхід означає, що впорядкування ринку здійснюється державними структурами. Наслідком цього є зменшення свободи вибору, що й забезпечує керованість системи [7, 45].

Не заперечуючи правомірності трактування процесу управління в будь-якій системі крізь призму взаємодії свободи і необхідності, все ж наголосимо на тому, що головним у діях держави в перехідний період є не контроль за оптимальністю різноманітності, а розвиток інститутів підприємництва, ефективних контрактних відносин, ліквідного ринку капіталів, конкуренції з відповідними правилами входження на ринки і виходу з них, правил створення і функціонування економічних суб'єктів. Основною передумовою ринкової економіки є створення приватного сектора незалежно від форм і способів його виникнення. В Україні умов для становлення приватних підприємств не існувало. Тому приватизація державного майна була природним шляхом ринкової трансформації. Однак досвід засвідчив, що положення про вищу ефективність недержавного підприємства не є аксіомою, як це вважалося на початку реформування. Приватизація досягає своєї мети лише в разі створення й розвитку інститутів гарантованого права і захисту власності. Як наголошує А. Гальчинський, "...потрібно внести уточнення в практику приватизації. У цьому зв'язку необхідно сконцентрувати увагу на головній проблемі — формуванні ефективного відповідаль-

ного власника. Існуюча інституціональна невідповідність та недостатня правова захищеність власника паралізують ефект реформ, поглиблюють кризові процеси, некерованість економіки, її тінізацію" [1, 185].

Наявність захищених і гарантованих державою інститутів підприємництва та приватної власності визначає необхідність, способи і форми включення державних підприємств у конкурентне ринкове середовище. У цьому контексті вдосконалення управління державними корпоративними правами справді є одним із стратегічних напрямів ринкових перетворень в Україні. Існуюча суперечність між низькою ефективністю державної власності на мікрорівні та макроекономічною необхідністю її функціонування зумовлює необхідність пошуку таких організаційних форм підприємницької діяльності, які б сприяли підвищенню ефективності виробництва на рівні окремих підприємств. Виконання функцій "вбудованого стабілізатора" державною корпоративною власністю повинно бути підпорядковане в кінцевому підсумку основній меті функціонування приватного власника, навіть якщо цим власником є підприємець — держава. Теза про дуалізм управління державними корпоративними правами асиметрична на користь обов'язкового забезпечення підвищення ефективності державних і змішаних підприємств. У цьому зв'язку логічним є визначення терміну закріплення пакету акцій у державній власності. Критерієм терміновості є обсяги і рентабельність виробництва, заборгованість із заробітної плати, платежі в бюджет і державні цільові фонди, вартість власного капіталу — зазначені параметри через три роки не повинні знижуватись. У протилежному разі пакет акцій підлягає продажу, оскільки головна мета приватизації — "...поєднання майна і ефективного власника, забезпечення на цій основі динамічного розвитку продуктивних сил суспільства" [3, 130].

Визначальною умовою становлення ринкової системи є інститут конкуренції. Створення конкурентного середовища наштовхується на проблему монополізованості значної частини економіки. На 8,34 % загальнодержавних підприємств припадає 36,27 % основних засобів в економіці України, 73,3 % колективних підприємств володіють 39,05 %, а на 4,83 % приватних підприємств припадає 0,18 % вартості основних засобів. Так, середній розмір підприємств загальнодержавної форми власності (за залишковою вартістю основних виробничих фондів) у 2000 р. становив 29259,2 тис. грн, комунальної — 16395,6 тис. грн, акціонерної — 7920,2 тис. грн, приватної —

250,4 тис. грн. Індекс Герфіндаля — Хіршмана для ринку чавуну в Донецькій області України в 1990 р. становив 2179,7, а з 1995 по 1999 р. — відповідно 2584,5; 2905,9; 3114,0; 2536,6; 2460,3, що свідчить про високий ступінь монополізованості ринку (критичне значення індексу дорівнює 1800). Аналогічні висновки стосуються ринків базових галузей промисловості (електроенергетики, паливної промисловості, машинобудування і металообробки, хімічної промисловості та ін.) [6, 38–42].

До цього слід додати визначення сфер природних монополій, яке є передумовою вирішення проблем їх регулювання. До природних монополій законодавство зараховує підприємства, що працюють у сферах транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами; транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподілу; транспортування інших речовин трубопровідним транспортом; подавання і розподілу електроенергії; користування залізницями, диспетчерськими службами, вокзалами, іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування; управління повітряним рухом; зв'язку загального користування; централізованого водопостачання і водовідведення; централізованих поставок теплової енергії; спеціалізованих послуг транспортних терміналів, портів, аеропортів [2; 5, 5–9].

Ефективна правова і регулююча інфраструктура перехідної економіки повинна включати механізми руйнації існуючих монопольних аномалій в широкому спектрі товарних ринків, а також за-

побігання виникненню таких ситуацій. Економічні норми і правила покликані структурувати відносини розвиненого конкурентного середовища на основі політики дерегуляції, регулювати відносини обміну, входження підприємницьких структур на ринок і виходу з нього. Таким чином, фактором економічного розвитку є не абстрактне посилення ролі держави, а реальне підвищення ефективності її обов'язкової присутності в економіці шляхом виконання законотворчої, підприємницької і міжнародної функцій з метою приведення в дію потенціалу ліберальної економіки.



Література

1. Гальчинський А. Україна: поступ у майбутнє. — К.: Основи, 1999.
2. Закон України "Про природні монополії" // Уряд. кур'єр. — 2000. — № 16.
3. Кучма Л. Вірю в український народ. — К.: Альтернатива, 2000.
4. Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: В 2 т. — М.: Республика, 1992.
5. Орієнтир. — 2000. — № 92.
6. Полюянов В. Монополізованість промисловості України і тенденції формування ринкових суб'єктів господарювання // Економіка України. — 2001. — № 9.
7. Телетов О. Маркетинг в економічних системах // Економіка України. — 2001. — № 7.
8. Шумпетер И. Капитализм, социализм и демократия. — М.: Экономика, 1995.